

A FONTE ORAL

Un recurso didáctico para traballa-la historia recente da localidade

Luis M Llorente de Mata
M. Concepción Iglesias González
 Ourense

1. INTRODUCCIÓN

A proposta de traballo que presentamos a continuación está referida ó traballo con historia oral. A fonte oral é un elemento destacado para poder traballa-la historia recente dunha localidade, pois permite descubrir para os alumnos sorprendentes elementos de cambio: a chegada da electricidade, o teléfono ou a televisión; o *antes* e o *despois* dos costumes familiares, a xeralización de certos adiantos; etc.

Con esta documentación oral pretendemos obter unhas referencias temporais que poden abarcar a maior parte deste século. Estas referencias concretas aportan información sobre as condicións de vida e traballo, nas súas múltiples facetas, da época obxecto de estudio. Permiten, ademais, compara-la sociedade actual e aquela da que nos falan as fontes, e analiza-las distintas causas polas que se produciron eses cambios.

O traballo con historia oral ten unha serie de *vantaxes* evidentes: promove o debate e a cooperación; axúdalle ós nosos alumnos a desenvolver-la súa capacidade da linguaxe, un sentido da evidencia, a súa conciencia social e as aptitudes mecánicas; e propicia o desenvolvemento dun espírito crítico, participativo e solidario. Para os profesores de historia, é un medio de introducir nas aulas o estudio da historia local.

A un nivel elemental, ó recoller anécdotas e memorias de como era ou como vivía a xente no pasado, por rudimentaria que poida se-la técnica de entrevista ou gravación, os nosos alumnos están recollendo unha evidencia. Ó mesmo tempo, implícanse creativamente na valoración da mesma e enfróntanse a cuestións básicas: cando confiar na información ou dubidar dela; como organizar un conxunto de feitos. Experimentan, a nivel práctico, a historia como un proceso de recreación do

pasado, coa oportunidade única de elaboralo seu propio fragmento dela.

Durante o proceso desenvolven, en primeiro lugar, a indagación. Despois que os alumnos empezan a entrevistar, aparece a necesidade e o desexo de averiguar máis cousas por outras fontes.

Logo, poden encontrar un importante apoio no desenvolvemento das súas capacidades lingüísticas, tanto orais coma escritas. Antes de entrevistar, os nosos alumnos e alumnas deben discutir a mellor maneira de formular as preguntas que poden facer. Mentres entrevistan, deben aprender a escoitar a outras persoas e captar exactamente o que éstas lles queren comunicar. Isto pode esixir unha intensa concentración. Sen darse conta, enfróntanse ós problemas de comprensión e interpretación que o libro ou caderno de exercicios de lingua tratan de estimular.

Tamén adquirirán destrezas técnicas no manexo de aparatos, como poden ser as gravadoras, elaborando unha cinta con extractos de gravacións, combinando diapositivas con son, editando folletos con fotografías e transcripcións, ou traballos que fagan uso destes medios conxuntamente.

Finalmente, poden aprender as aptitudes sociais básicas. A través da entrevista mesma, os alumnos poden desenvolver o tacto e a paciencia, a capacidade de comunicarse, de escoitar ós demais e de facer que se sintan a gusto, o que é necesario para procurarse información. Poden obter unha imaxe

viva de como era a vida no pasado, pero tamén unha máis fonda comprensión de como poden ser outras xentes, que teñen unhas experiencias, no pasado e na actualidade, distintas das súas propias. Así, pódese axudar a comprender ós demais e a experimentar unha empatía para con eles; e tamén a confrontar uns valores e unhas actitudes ante a vida que poden ser contrapostos.

Sen embargo, non podemos negar a evidencia: a historia oral ten tamén as súas *limitacións*. En primeiro lugar, non se pode ir demasiado lonxe no tempo; hai unha clara deformación da memoria social, que fai do tempo histórico un elemento perturbador para a validez da fonte; e a memoria popular aínda é máis débil en ambientes urbanos. En segundo lugar, son poucos os interlocutores válidos para este tipo de investigacións, dada a tremenda distorsión que, polo xeral, ofrece a memoria humana, non tanto dos feitos coma das interpretacións.

Con todo, as vantaxes da utilización deste recurso didáctico son evidentes. A realización e valoración deste tipo de experiencias, grazas ó traballo realizado polos propios estudantes, permítenlle unha aproximación á historia dunha maneira máis real, propiciando unha necesaria renovación da didáctica da historia.

2. DESTINATARIOS

Esta proposta de traballo está concibida fundamentalmente para traba-

llar cos alumnos e alumnas do segundo ciclo da Educación Secundaria Obrigatoria. Así e todo, isto non debe supoñer ningún impedimento para que se utilice noutros niveis educativos, coas modificacións e adaptacións que sexan oportunas.

3. TEMAS DE INVESTIGACIÓN

Deben escollerse ben e interesar a cada grupo concreto de alumnos. O mellor tema é aquel que produce gran curiosidade e que capta inmediatamente a súa atención. A selección dos temas a traballar estará tamén en función da idade, e do propio obxectivo da investigación. Deben prepararse previamente os temas que se deben tocar na entrevista.

Poden ser temas de investigación os seguintes:

- Vida familiar: O fogar, a vivenda, mobles e enxoval, traxes populares...
- A economía doméstica das familias campesiñas.
- As relacións sociais da comunidade.
- O traballo e os seus instrumentos, ferramentas e maquinaria (agricultura, industria, artesanía, etc.)
- Oficios e artes industriais.
- Oficios desaparecidos na localidade.

- Historia dunha industria.
- Artesanía local.
- Instrumentos de medida
- Medios de transporte.
- Costumes, tradicións e folclore.
- Bailes, xogos tradicionais e instrumentos musicais.
- Costumes populares relacionados coa saúde, coa cociña, cos oficios.
- Alimentación popular e pratos típicos.
- Menciña popular.
- Compara-lo estado da sanidade antes e agora.
- Vodas e enterros.
- Labores da muller. O traballo doméstico.
- Como se vivía antes de ...
- Vida escolar. A historia do centro educativo.
- Feiras e mercados. As feiras antigas da localidade.
- A reconstrución das antigas festas populares (tanto relixiosas coma paganas), celebracións...
- Como se vestía a xente.

- Literatura popular: lendas, contos, refráns...

- Historia familiar dos alumnos.

- Algún aspecto concreto da historia máis recente do propio lugar, incluíndo os *grandes acontecementos* sociais e políticos: guerra civil, franquismo, transición democrática, etc

- A vida dalgún personaxe que viviu no pobo ou barrio e que foi moi coñecido polas xentes do lugar.

- Xogos e ocio.

- O núcleo urbano e as súas transformacións.

- A historia dunha determinada rúa.

- Toponimia.

- O idioma e variantes idiomáticas de carácter local.

- Etc.

Podemos comezar recollendo documentación gráfica que teñamos nas casas. Pedimos axuda a familiares e amigos.

Recollemos todo o material, ordenámolo, escribímolo nos pés de foto correspondentes e elaboramos unha pequena exposición.

Facemos comentarios e unha lectura gráfica do material exposto:

- Identificación dos personaxes (idade, nome, extracto social, oficio,...)

- Actividades que están a realizar

- Tipo de roupa que utilizan (prendas de vestir e complementos)

- Obxectos e útiles que aparecen

- O lugar onde puido ser tomada a foto

- Antigüidade das imaxes que estamos a ver

- Suxerencias sobre o contorno

- Observacións

4. ESTRUCTURA DA PROPOSTA

Motivación

Esta primeira fase do traballo adquire gran importancia, cando está ben planificada, porque nos permite desvelar as ideas e coñecementos previos dos nosos alumnos e alumnas, en relación cos novos contidos de aprendizaxe.

Tamén sería interesante a recollida de obxectos, útiles e instrumentos “vellos”; pois o contacto directo con estes e o material gráfico sinalado anteriormente é un inmejorable punto de arranque para o afloramento de multitude de interrogantes que posibiliten a formulación de hipóteses en relación á época e ó tema escollido.

Etapas de utilización didáctica

1. *Introducción - Aproximación* ó tema que estamos a estudar por medio dunha serie de actividades que posibiliten un certo coñecemento do tema sobre o que se vai realiza-la entrevista.

2. *Preparación da entrevista:*

En primeiro lugar, hai que seleccionar-la persoa ou persoas ás que se lle vai realiza-la entrevista, poñéndose en contacto con elas. Pódense aproveitar-los coñecementos que se teñan sobre esas persoas, tanto de profesores coma de alumnos. Elixidas as persoas, temos que tenta-la maior información posible sobre elas (quen son, idade, lugar de nacemento, forma de vida, orixes, ocupación súa e a-dos seus pais...).

A continuación hai que ensinar ós alumnos as técnicas máis elementais de elaboración de enquisas, tanto en canto á súa elaboración coma no xeito de realiza-la mostra.

Tamén haberá que preparar previamente os nosos alumnos para que adquiran as destrezas necesarias para a realización de entrevistas. Para iso, podémonos servir dunha especie de *obradoro de iniciación*. Poden practicar entrevistando ós propios profesores, ós compañeiros, a membros da súa familia; ou intentar escribi-la súa propia autobiografía, a partir de documentos familiares, e entrevistarse uns ós outros, pero procurando que non se chegue nunca a unha exploración demasiado profunda

de situacións persoais, o que pode resultar unha experiencia prexudicial.

Débeselles igualmente ensinar a formular diferentes clases de preguntas; a crítica a outras entrevistas pode ser de gran utilidade. As gravacións de ditas entrevistas escóitanse e discútense no grupo, suscitándose cuestións sobre a fiabilidade da memoria, as omisións, a técnica da entrevista e a experiencia de ser entrevistado. É particularmente importante que a gravación da primeira entrevista sexa escoitada e comentada, para darlle apoio ademais de consellos.

Non debemos traballar nin con "cuestionarios pechados", que poden chegar a ser excesivamente rixidos, nin coa "conversa" libre, que nos pode levar a unhas liñas de indagación novas e moi interesantes, pero que, se non se saben controlar, dexeneran en contiños anecdóticos e producen gran cantidade de material gravado totalmente inútil.

De tódolos xeitos, o erro máis grave que podemos cometer é ir a un modelo de pregunta-resposta, é dicir, obter respostas dunha ou dúas frases, e logo facer unha pregunta sobre outro tema totalmente distinto. Hai que tratar de tomar unha cuestión e extenderse nela.

As preguntas deben ser sempre o máis claras e directas posible, utilizando unha linguaxe usual. Non formularemos nunca preguntas complexas e dobres das que, polo xeral, só contestarán unha das partes, e probablemente non quedará

claro cal delas. Evitaremos formulacións que tendan a obter respostas pouco claras. Ás veces, cando non obteñamos do informante a información precisa, haberá que repeti-la mesma pregunta varias veces de maneira diferente.

Por último, deberemos evitar especialmente formular preguntas persoais delicadas.

3. *Realización das entrevistas*

Para a realización da entrevista, cómpre ter presente os seguintes aspectos:

- Interese e respecto polas persoas en tanto que individuos, e flexibilidade para con elas.

- Capacidade para demostrar comprensión e simpatía cara ós seus puntos de vista.

- Boa predisposición para sentarse e saber escoitar. Aqueles que non saiban calar, ou resistirse á tentación de contradicilas ideas do informante, levarán unha información carente de utilidade ou equívoca. Indicando os nosos propios puntos de vista, o máis probable é que obteñamos respostas que o informante cre que nos gustaría escoitar e que, polo tanto, serán pouco fiables.

- Hai que deixar que o noso informante poida expresarse libremente sen estar exposto a continuas interrupcións. Hai que saber manterse nun segundo plano tanto como sexa posible.

4. *Transcrición do contido das gravacións:*

É unha tarefa que leva moito tempo, pero ten a vantaxe de que, mentres que escoitar unha serie de cintas pode levar horas de traballo, olla-las transcricións só require algúns minutos.

Un transcriptor ten que estar atento a que o contido das cintas sexa recollido con todo o seu sentido, expresando correctamente as pausas orais cos signos de puntuación axeitados.

Pódese abrevia-lo proceso realizando transcricións abreviadas e seleccionando as preguntas do cuestionario que o grupo de traballo considere máis importantes, o que supón unha solución intermedia entre a ficha de contido dunha gravación e a transcrición completa.

O entrevistador sempre será a persoa máis idónea para realizar este tipo de actividade, alguén que poida completa-la transcrición coas indicacións que recorde sobre o tono empregado, o humor con que se fixo tal comentario, vacilacións, etc., que ás veces son esenciais para a comprensión do documento.

5. *Elaboración de fichas-resume sobre o contido das entrevistas.*

A elaboración de fichas farase por duplicado. Unha irá a un ficheiro xeral que podemos ordenar alfabéticamente por temas, polo nome do informante...; a outra adxuntarémola á propia cinta.

Por último, poderíamos utilizar a técnica de *fichas de contido-resumo* das transcricións realizadas, sobre todo

cando estas son excesivamente longas.

Un exemplo pode ser o seguinte:

Nome do INFORMANTE:
 ENDEREZO:
 DATA de realización da entrevista:
 LUGAR:
 Nome do ENTREVISTADOR.
 TEMA:
 RESUMO:

6. *Realización dun informe post-entrevista* que describa as condicións desta e que inclúa unha valoración e un estudo do discurso do testemuño.

Hai que pasar logo a interpreta-lo obxecto de estudo da entrevista, encadrándoo no momento histórico ó que fai referencia e tratando de razoar por que o comunicante o contou así, en función das propias vivencias, lembranzas, etc.

7. *Audición e análise das gravacións* no ámbito do grupo-clase.

Esta etapa permitiranos, por unha banda, a realización de discusións sobre a técnica empregada nas entrevistas, e, por outra, a comparación e análise dos discursos dos diferentes testemuños orais utilizados (aquí vémo-la importancia de dispoñer das transcricións, aínda que sexan parciais). E permitiranos tamén traballar con profundidade nos aspectos da subxectividade e a multiplicidade de factores que impulsan unha conducta.

8. *Comparación dos discursos dos entrevistados coas fontes escritas*, directas ou indirectas. Utilizámo-lo libro de texto para os nosos alumnos máis novos, e algo de bibliografía ou incluso algunha fonte orixinal para os maiores. Con isto delimitámo-lo marco histórico no que se deron as experiencias e vivencias do testemuño, ó tempo que podemos comprobar posibles olvidos, erros ou mentiras.

Os alumnos deben entender a necesidade de ser fieles ó que recolleron, atribuíndoo á persoa que realmente o aportou.

9. *Valoración da experiencia por parte do grupo-clase.*

Consideracións Básicas para traballar con historia oral

A metodoloxía para esta actividade debe ser preparada polo profesor, atendendo ás seguintes características

- Nunca haberá un só interlocutor

- Elaboraranse cuestionarios cruzados que detecten as sombras ou distorsións da información que os alumnos necesitan para a súa investigación.

- Utilizaranse textos, documentos ou fotografías, que permitirán detectar deficiencias ou erros dalgúns testemuños orais. Ó ensinar ós nosos alumnos que os relatos dos adultos non son unha fonte de información incontestable (pola multiplicidade de puntos de vista), comezamos a mostrarlle-la relatividade das fontes históricas (as interpretacións históricas son subxectivas e, ás veces, contradictorias); e iniciámoslos na necesidade de preguntarse pola veracidade do contido da fonte utilizada. Nunha palabra, estaremos favorecendo a aparición e desenvolvemento do seu espírito crítico.

- O método de traballo máis apropiado pode se-lo de mostraxe. Os aspectos que se estudien non necesitan unha orde determinada, e o procedemento máis eficaz é o traballo en grupo de tres ou catro persoas cun currículo que favoreza o traballo interdisciplinar.

- Os traballos con *historia oral* pódense combinar con fotografías, cartas e documentos, vestidos, ferramentas e outros obxectos para montar unha exposición. Poden presentarse tamén en forma de conferencias con elementos audiovisuais, ou publicarse como folletos ou artigos de prensa

- Sería tamén interesante, se fose posible, que as entrevistas se combinasen coa investigación nos arquivos e nos xornais locais

Recomendacións para os nosos alumnos

Existen algunhas recomendacións xerais.

- O tema elixido debe se-lo suficientemente relevante para a comunidade na que estamos a traballar, así como suficientemente definido e localizado, evitando desde modo a dispersión na información que poidan ofrecer os nosos informantes. Non estaría de máis explicarlles a estes, moi brevemente, o propósito da nosa investigación.

- Hai que preparar previamente o tema da entrevista que se vai realizar, mediante lecturas ou por outros medios de información básica.

- A selección dos entrevistados estará en función de que poidan aportar información interesante e descoñecida para os nosos alumnos. O entrevistador vai aprender e, de feito, este espírito é o que consegue que a xente fale.

- En canto ó equipo a utilizar, non estaría de máis, sobre todo se preveamos unha entrevista de longa duración, utilizar unha gravadora. Tamén pode ser interesante a utilización dun caderno para tomar notas soltas. Así e todo, a nosa atención deberá estar centrada sempre na información que nos proporcione o entrevistado.

- Non esquenceremo-la importancia dalgúns aspectos, como pode se-la necesidade de buscar un lugar para a entrevista onde o noso informante se sinta cómodo; ou a de crealas condi-

cións para que haxa en todo momento un clima agradable, de espontaneidade; valora-la posibilidade ou non da presenza doutras persoas na entrevista, co risco de inibir esa espontaneidade pero coa vantaxe da aportación de correccións, estimula-la memoria...

- Ó remata-la entrevista, podemos aproveitar para engadir calquera comentario noso sobre o contexto en que se realizou, o carácter do informante, algunha indicación adicional, etc. A continuación, debemos etiqueta-la cinta e o estuche para evitar posibles perdas e,

por último, escoitaremos-la gravación para comproba-la información obtida e a que necesitamos aínda.

Actividades complementarias

Como complemento da actividade, pódese pensar nas seguintes opcións:

1) Organizar unha exposición a partir da recollida de útiles tradicionais.

2) Elaborar un ficheiro de vocabulario, para o que pode servir un modelo de ficha coma esta:

<u>Reverso</u>	<u>Anverso</u>
- Material: madeira - Forma: pirámide truncada - Posición: invertida - Uso: Deposita-lo gran para que caia no ollo da moa	Nome da peza: <u>Muxega</u> DEBUXO

3) Visitar un museo etnográfico

4) Traballar con textos e comics alusivos ó tema

5) Recoller literatura popular (contos, lendas, refráns...)

6) Elaborar e expoñer temas monográficos, utilizando material audiovisual variado.

7) Realizar audicións de música popular galega.

8) Elaborar comics sobre acontecementos e situacións da vida cotiá.

9) Investigar sobre a vida dun personaxe importante da comarca.

10) Construir murais

11) Preparar simulacións sobre unha escena da vida cotiá do contexto que estamos a traballar.

Valoración dos resultados e conclusións

Ó finaliza-la actividade, procede que:

a) Saquemos conclusións sobre o material recollido.

b) Realicemos, por grupos, un informe no que se faga unha aproximación comprensiva sobre como era a vida na época que estamos a traballar.

c) Elaboremos unha posta en común final

BIBLIOGRAFÍA

- Abalo Garea, V (1985) "El papel del profesor", *Apuntes de Educación*, 18, 5-7
- Carretero, M, e outros (1989) *La enseñanza de las Ciencias Sociales*, Madrid, Visor
- Elias Jiménez-Ridrujo, M L (1987) "Un acercamiento al pasado próximo", *Cuadernos de Pedagogía*, 151, 64-67
- Gil Saura, E, e T Peris Albentosa (1990) "Una proposta de indagación histórica a partir de fontes etnológicas i orals", *Didáctica de las ciencias experimentales y sociales*, 4, 31-42
- Goetz, J P, e Lecompte, M D (1988) *Etnografía y diseño cualitativo en investigación educativa* Madrid, Morata
- Luc, J N (1981) *La enseñanza de la historia a través del medio*, Madrid, Cincel-Kapeluz
- Montesinos I Martínez, J (1989) "Método científico i didáctica de les ciències socials", *Didáctica de las ciencias experimentales y sociales*, 2, 51-55
- Olvera, F (1992) "La investigación, una propuesta alternativa", *Apuntes de Educación*, 1, 5-7
- Pallaruelo, S (1988) "Trabajo etnográfico en las aulas", *Painorma*, 6, 43-47
- Thompson, P (1988) *La voz del pasado Historia oral*, Valencia, Alfons el Magnànim
- Zabala, A (1992) "Los proyectos de investigación del Medio", *Aula de Innovación Educativa*, 8, 17-23